

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

DIJALOG 1-2, 2018. Časopis za filozofiju i društvenu teoriju

Kukić, Slavo; Mujkić, Asim

2018

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/cd8fbc97-c754-4ac9-89d2-3a15d9c756f9>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

Zašto je ontologija i nakon Wittgensteina moguća

SAŽETAK

Wittgenstein svoj pokušaj eliminacije teorijske filozofije uopće, a ontologije napose, temelji na tvrdnji o besmislenosti njenih stavova i pojmova – najopćijih stavova i pojmova. U ovom radu pokazuje se, uz pomoć definicije smisla kao onog što upućuje na drugo, kako i najopćiji pojmovi i stavovi mogu biti smisleni. Pokazuje se da besmislenost stavova teorijske filozofije ne može slijediti naprosto iz njihove općenitosti, već samo iz njihove eventualne tautoloگیčnosti. U tom slučaju, pokazat će se da, ukoliko se filozofski stavovi mogu proglasiti besmislenima, isto mora vrijediti i za one stavove koje Wittgenstein – nasuprot filozofskima – smatra smislenima: stavove prirodne znanosti.

Ključne riječi: smisao, formalni pojmovi, biće, tautologija, granice svijeta, ontologija

Wittgensteinova destrukcija teorijske filozofije u povijesti mišljenja zauzima vrlo visoko mjesto. Njeno razmatranje nužno je za svakoga tko smatra da se ontologijom još može baviti; bez tog razmatranja, ontologiji bi ostala veoma ozbiljna prepreka. Ova rasprava, koja želi pokazati da je ontologija moguća i nakon Wittgensteinova “Tractatusa”, ide “in medias res”, bez okolišanja, na centralne Wittgensteinove stavove koji bi trebali onemogućiti svaku buduću ontologiju.

Po Wittgensteinu (1987: 81), o formalnim pojmovima ne može se ništa izreći. Oni su pseudopojmovi i razlikuju se od pravih pojmova (Ibid.: 81-83), koji, kako će se kasnije vidjeti, označavaju singularne predmete (ne predmet uopće). Pod “formalnim pojmovima” Wittgenstein misli najopćenitije pojmove – koji su, dakako, jedini pravi predmet ontologije – kao što je “biće uopće”. Po Wittgensteinu, ne može se govoriti o biću uopće (npr. “stvar”, “entitet”,

* Luka Domjanović je poslijediplomski doktorski student filozofije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. E-mail: luka.domjanovic@gmail.com

Ovaj rad je doraden u izdanju Luka Domjanović, *Utemeljenje ontike – predistraživanja ontičkom istraživanju ili negativna ontika*, Naklada Breza, Zagreb 2019. i preformuliran u naslov glave “4. predistraživanje: Eliminacija pozitivizma”.

“predmet”, Ibid.: 83), nego samo o pojmovima i/ili bićima koja potpadaju pod njega: to su pojmovi koji izražavaju *singularne* predmete (poput pojma “knjiga”). Dakle, najopćiji pojam ili biće uopće – jedini predmet ontologije – besmislen je pojam: npr. ne može se reći “ima predmeta” (Ibid.: 83-85). (Nota bene, to donekle korespondira utemeljujućem stavu Hegelove “Znanosti logike”: “čisti bitak je čisto ništa”, Hegel, 1987: 86.)

Međutim, kao što je poznato, sam Wittgenstein koristi najopćenitije pojmove. To čini ponajviše u svojim prvim stavovima: “ono što je slučaj, činjenica, jest postojanje stanja stvari” (Wittgenstein, 1987: 27); *slučaj* ili činjenica je upravo Wittgensteinov opći pojam: besmislen pojam. Zato Wittgenstein i vlastite stavove, ukupnost kojih sačinjava njegov “Tractatus”, proglašava besmislenima: “Moji stavovi rasvjetljavaju time što ih onaj tko me razumije na kraju priznaje kao besmislene kada se kroz njih popeo van ... on mora ove stavove prevladati, tada će ispravno vidjeti svijet” (Ibid.: 189).

Što, dakle, ostaje ontologiji nakon Wittgensteinova “Tractatusa”? S obzirom na to da je i on sam ontologija (najopćiji izraz svijeta, besmislen) koja sebe ukida, čini se da joj ne preostaje ništa. Međutim, posao ontologije iliti “besmislenih stavova” upravo je *omeđiti* svijet: postaviti *granicu* “singularnim pojmovima”, koji su ono jedino što, po Wittgensteinu, treba vidjeti čovjek koji “ispravno vidi svijet”. No ni sav zbir singularija neće nam reći ništa *više* o svijetu; Wittgenstein stoga ne eliminira samo ontologiju kao besmisleni nego i ono smisljeno što ona omeđuje: “ukupnost stavova”, tj. prirodnu znanost (Ibid.: 73) – jer, “čak ako je dat odgovor na sva moguća znanstvena pitanja, naši životni problemi¹ nisu još ni dotaknuti” (Ibid.: 187). Utoliko ni prirodna znanost ništa ne rješava. Ono što jedino može riješiti problem (ontologija), ne može se ni postaviti, a ono što se može postaviti (znanost), ne rješava nikakav problem.

Gore iznijetim bi se trebali raz riješiti zapravo *svi* problemi:² prirodna znanost očito nije rješenje, kao ni ontologija. Što onda ostaje ontologiji, kao zbiru općih stavova ili pojmova? Ostaje joj upravo ono zbog čega se ona, unatoč Wittgensteinovom trudu, nikad neće moći eliminirati. Preostali – i Wittgensteinovim “Tractatusom” veoma dobro definiran – zadatak ontologije jest upravo pokušati što preciznije *omeđiti* svijet; ali, ona ga omeđuje upravo time što izražava ono najopćije u svijetu (“besmisleno”): ona omeđuje znanost time što odgovara na pitanje “što je biće?”. (Jer, znanost se bavi samo posebnim

¹ Ovdje bi mnogo bolje odgovaralo “problem svijeta”, tj. onaj problem koji se postavlja Leibnizovim pitanjem: zašto uopće bitak? Wittgenstein umjesto toga koristi partikularnu i puko egzistencijalističku formulaciju “naši životni problemi”.

² Kako Wittgenstein iznosi u Predgovoru “Tractatusa”, on smatra da “Tractatus” nudi rješenje *svih* problema.

bićima, ali bavljenje posebnim bićima predmnijeva da uopće postoji biće,³ ili, što je isto, da postoji *biće uopće*.) Upravo *isto* takvo omeđenje – dakle ontologijsko – pokušao je pružiti i Wittgenstein svojim “Tractatusom”; i zato je sam “Tractatus” besmislen. U konačnici je, naravno, i svaka druga ontologija besmislena. Kako dalje?

Po mom shvaćanju, dvije su granice prirodnim znanostima, kao i svijetu.

Donja granica treba reći što je biće. Na to se pitanje može odgovoriti znatno preciznije nego što je to učinio Wittgenstein; za njega je donja granica svijeta “slučaj” ili “činjenica” ili “stanje stvari” (Ibid.: 27). To ostaje veoma mutno, budući da daljnje “atomiziranje” onoga što *sačinjava* slučaj ili činjenicu, *stvari*, Wittgenstein ne dozvoljava, niti tu daje objašnjenje. On naprosto ne definira biće, pozivajući se na besmislenost općih pojmova. Donja granica svijeta može se i *mora* definirati, ako se uopće i o čemu može govoriti, tj. ako se uopće smije reći *da se* postoji.

Takvi granični stavovi, poput “donje granice svijeta”, usuprot Wittgensteinu, *imaju* svoju smislenost. Čak i ako su granični stavovi “po sebi”⁴ besmisleni – zato što ne izražavaju ništa *drugo*⁵ nego da biće jest, a to ionako znamo već od Parmenida, koji je postavio granicu smislenim stavovima još svojim “bitak jest”⁶ – oni imaju svoju smislenost “za drugo”. Budući da je definicija smisla upravo upućivanje *na drugo*, pokazat će se da i opći stavovi imaju smisao.

Naime, smislenost graničnih stavova proizlazi upravo iz toga što oni *daju smisao smislenim stavovima* (tj. stavovima prirodne znanosti, kako ih naziva Wittgenstein). Jer, oni su uopćenje singularnih predmeta znanosti – a, *ako nema opće forme bića, kako bi se singularna bića uopće pokazala kao bića?* Dakle, ipak mora postojati *forma* toga kako se singularna bića pokazuju, inače ona uopće ne bi bila singularna bića; a ta forma se, kako će se kasnije uvidjeti, dade i *izreći* (što Wittgenstein negira). Opći stavovi su smisleni jer daju smisao – formu – pojedinačnima. Bez njih *ni* pojedinačni stavovi (stavovi prirodne znanosti) ne bi bili stavovi o *postojećem*; dakle, bez njih bi stavovi prirodne znanosti bili *besmisleni*, jer ono na što upućuju ne bi bilo *postojeće*, tj. bilo bi *ništa*. Upravo to je značenje *besmislice*: upućivanje *na ništa*, baš kao što je značenje *smisla* upućivanje *na nešto*, tj. *na nešto drugo*.

Gornja granica svijeta – kako se čini, manje problematična – odavno je postavljena u vidu Leibnizova pitanja. Ona se može postaviti, vulgarno, kao “ot-

³ Da ona, posebna bića, *postoje*; dakle, da *se* postoji.

⁴ Ma što to značilo; a ne znači *ništa*, prema onome kako ovdje definiramo smisao. Prva naturalna definicija smisla slijedi u idućoj fusnoti.

⁵ Izražavanje *drugog* je upravo definicija smisla, kako će se uskoro pokazati.

⁶ I upravo zato se, po Wittgensteinu, ne može – radije *ne treba*, jer je suvišno, tautološki – reći “ima predmeta” ili “ima bića”.

kud svijet?”, ili, nešto sofisticiranije, “zašto uopće bitak?”. Te se gornje granice Wittgenstein također dotiče, i postavlja je (Ibid.: 187) kao i Leibniz, tj. ostavlja je nedirnutom. Smatram da i ovdje preostaje mjesta za ontologiju, jer – iako je granica postavljena baš kao granica, tj. ne može se reći *otkud* ili *zašto* svijet – ontologija može pokušati pokazati *zašto* se ne može reći “zašto svijet?”. Gornja granica kakvom je vidi Wittgenstein jest *konstatacija* neodgovorivosti na pitanje svijeta; preostaje prostor da se pokuša *objasniti* ta neodgovorivost, dakle dati odgovor *zašto* neodgovorivost.

Posao je ontologije, dakle, *misлити* te dvije granice svijeta, gornju i donju.⁷ Wittgenstein je smatrao da se one ne mogu misлити, tj. da postoji granica mislivom, izrecivom. (Ovdje nije mjesto za raspravu koliko se misljivo i izrecivo poklapaju; uzmimo ih ovdje kao korespondentne, jer ono što se može misлити, mora se moći i izreći; barem se mora na to moći ukazati, kao na “ovo” / “ono”.) On kaže: “ono što se može pokazati [opća struktura bića, op. a.] ne može se reći” (Ibid.: 77). Međutim, samim time što se izreklo kao “ono”, što mu je pridana opća forma postojanja, ne samo da je izrečeno nego je poprimilo i formu bića. Nema neizrecivog, inače bi bilo upravo neizrecivo. Ako je “formalni pojam [opći pojam, op. a.] već *dat* [moj kurziv] s predmetom [singularni pojam, op. a.] koji potpada pod njega” (Ibid.: 85), tad upravo iz te *datosti* slijedi njegova izrecivost.

Time smo došli do *izrecivosti* fundamentalnih, općih stavova (točnije, pojmova) kao što je *biće*. Sad se dilema više ne sastoji u tome može li se opći pojam – konkretno, biće – *izreći*, nego može li se *odrediti*, tj. definirati. Ako se biće ne bi moglo barem u principu definirati – na stranu hoće li ta definicija *in concreto*, kao historijski proizvod, ikad biti pogođena – ne bismo mogli reći što znači postojati (ili: što je postojeće, tj. biće), a to znači da se ne bi moglo reći ni *da* se postoji. Na taj način bi i stavovi prirodne znanosti bili povučeni u besmisao. Oni dakle *moraju* imati čvrst temelj, i stoga *nema neizrecivog*. Sve postojeće je *bar principijelno izrecivo*.

Na taj način je prostor za izražavanje općih stavova ostao otvoren. Oni jedino, baš poput znanstvenih stavova, ne mogu reći ništa “*Više*” (Ibid.: 183), ali *i sama* ta konstatacija spada pod “opće stavove”, tj. izražava “gornju granicu” svijeta. To ne znači da ima nemislivog ili neizgovorivog. (Wittgenstein bi rekao da se ono “pokazuje”, ali i govor i mišljenje su vrste pokazivanja, ukazi-

⁷ One nisu u najstrožem smislu granice svijeta, jer u svijet (tj. među bića) spada ono s obje strane bilo koje granice; one su radije granice *svega ostalog* u svijetu (npr. prirodnih znanosti; zapravo svih posebnih bića). Dakle, *i same* pripadaju svijetu; to ih samo čini izgovorivima, mislivima... svim suprotnim od onog što smatra Wittgenstein. Onog “s one strane granice svijeta” nema, iz jednostavnog razloga: jer onog *nepostojećeg* nema. Taj jednostavan razlog eliminira i Wittgensteinovu (temeljno Kantovu) misao o nemislivom, o onom što prekoračuje granice svijeta.

vanja *na drugo*: to je naš pojam smisla.) Ne postoji neukazivo, inače na njega ne bismo mogli ukazati kao na “ono” – u tom smislu nije ispravno rečeno da se “ono [tek, op. a.] pokazuje”, kao ni da je ono “Mistično” (Ibid.: 189). *Zašto* nam opći pojmovi ne mogu reći ništa više, za to istraživanje upravo još ostaje prostora ontologiji (“gornja granica”); kao i za pokušaj definiranja općih pojmova, poput bića uopće (“donja granica”). Wittgenstein je ipak ukazao na neodgovorivost (gornje) *granice* svijeta, i s njegovog puta u pogledu te “gornje granice”, kao ni s Leibnizova, ne može se znatno skrenuti; može ga se samo nadopuniti. Wittgenstein je ispravno ukazao na granice svijeta, pogotovo na to *da* su one granice (“gornja” i “donja” granica govora o svijetu). Neispravno je, pak, prvo, njegovo ukazivanje – ili izostanak ukazivanja – na to što je “donja” granica i, drugo, njegovo mišljenje da te granice moraju ostati neizgovorive; da je tako, na njih nam ne bi uspio ni ukazati. Kako bi se pokazalo da ti (opći) stavovi koje Wittgenstein naziva “besmislenima” nisu besmisleni, bolje ih je nazvati “graničnima”: time što *tvore* granicu smislenog, oni ostaju *unutar* te granice.

Ako se poslije Wittgensteina *išta* može učiniti, onda je to preciznije i potpunije ukazati na granice svijeta. Ontologija utoliko ostaje otvorena.

Sad valja prijeći na idući problem koji može pokazati slabosti Wittgensteinova “Tractatusa” u njegovom zadatku eliminiranja ontologije, a to je problem smisla ili značenja. (Ovdje se neće, kao kod Fregea (1995: 167), baviti razlikom tih pojmova: uzimamo ih kao sinonime.)

Nepostojanje *značenja* ontologijskih stavova (Wittgenstein, 1987: 189) značilo bi nedostatak onoga na što ti stavovi (ili, kao sastavnica stavova, pojmovi) *upućuju*. Ako bi se pokazalo da takvi stavovi *upućuju*, oni se ne bi mogli proglasiti besmislenima; a oni upravo *upućuju*, jer upućuju na opću formu ostalih stavova (singularnih stavova, stavova “prirodne znanosti”). Time oni pokazuju da *imaju značenje*. Značenje se može pridati općim stavovima jednako kao i stavovima prirodne znanosti; štoviše, to da prvi imaju neko značenje *utemeljujuće je za smislenost* potonjih, kako se već pokazalo.

Wittgenstein negira smislenu upotrebu općih pojmova: tako se po njemu, npr., ne može smisljeno reći “ima bića”, ali može “ima knjiga” (Ibid.: 83). Međutim, i u stavu “ima knjiga” singularnom (ne općem) pojmu, knjigama, pridata je *najopćija* forma, ta da ih *ima* (da postoje). Ako bi Wittgenstein bio posve u pravu u vezi s općim pojmovima, tad ni to da singularnih predmeta *ima* ne bi trebalo biti smisljeno. (To *imanje* ili postojanje zahtijeva opći pojam.) Takvi najapstraktniji glagoli poput “ima”, “postoji” ili (najrasprostranjeniji egzistencijalni glagol, toliko rasprostranjen da je postao kopula) “jest” moraju imati *smisao*, jer svaki dio stava – i po Wittgensteinu – mora imati smisao.⁸

⁸ To što su to *glagoli* ne mijenja ništa na tome da opći pojmovi imaju smisla. Ta nije valjda da opći pojmovi samo kao *imenice* (npr. “biće”) nemaju smisla, dok kao glagoli (npr. “jest”) imaju?

I najapstraktnije biće – ako ga definiramo npr. kao “određenost”⁹ – ima minimum konkretnosti, naime upravo tu određenost. Ona je stoga *smislena*, jer ukazuje na neku *karakteristiku* – koja se, k tome, u većini jezične upotrebe ne podrazumijeva već u samom izražaju “biće”, dakle upućuje na *drugo* – a ne na čisti izostanak svih karakteristika. Ona stoga nije čista apstrakcija, nije Hegelovo “čisto ništa”. Na isti način ni Wittgensteinovi “formalni pojmovi” (korespondentni “čistom ništa”), koje on smatra praznima, *nisu* prazni.¹⁰ Njih praznima ne čini *već* njihova apstraktnost, inače bi *svaka* apstrakcija – a takva je i “knjiga” – bila prazna. (Njih bi praznima, naime, učinio tek posvemašnji izostanak obilježja ili karakteristika; a, kako je pokazano, to ne zahvaća pojam bića kako je gore definirano: kao nešto određeno.) Apstrakcije se ne mogu u pogledu “praznoće” razlikovati po *razini* apstraktnosti, dok god apstrahiranjem *preostaju* neke karakteristike. Utoliko se savršeno legitimno može reći “ima bića” kao i “ima knjiga”. Kad bi *biće uopće* bilo prazan pojam – kad ne bi bilo objašnjivo pomoću nečeg drugog¹¹ – *tad* ono ne bi ništa govorilo, tj. ne bi imalo smisla. No, ono se može definirati kao *određeno uopće*, i tako govor o njemu ima smisla. (*Sve* je određeno, inače nikakav govor o bilo čemu ne bi imao smisla. *Ako govor uopće ima smisla*, tad mora imati smisla i *govor o općem*.)

Wittgenstein kaže još i: “svaki mogući stav sagrađen je zakonito, i ako nema smisla, to može biti samo zato što nekima od njegovih sastavnih dijelova nismo dali nikakvo *značenje*” (Ibid.: 127). *Upravo zato* je tautologija besmislica: to da nije pridano *nikakvo* značenje nekom pojmu ili stavu znači da mu nije pridano *neko drugo od već postojećeg* značenja. (Jer, *ništa* je ono *bez određenja*.) Značenje ili smisao¹² je, stoga, određenje (opis, definicija) jed-

⁹ To je moja definicija bića. Ovdje se neće ulaziti u *sadržaj* te definicije, dakle u pitanje njene istinitosti, nego samo u njenu *formu* – dakle, u pitanje njene smislenosti. Ovdje tvrdim da ona mora biti smislena, budući da definicija bića kao određenosti ukazuje na *nešto drugo*, nešto što nije već sadržano u ustaljenoj upotrebi pojma “biće”, nešto što ne izriče puku tautologiju poput “biće jest”.

¹⁰ Baš zato što *nema* “čistog bića” (kao ni “čistog bitka”), *ima* općih pojmova i stavova, tj. oni *imaju* smisao: ukazuju na ograničenost, tj. određenost – suprotnost “čistoći”. Postojeće mora već biti “ukaljano” da bi bilo postojeće.

¹¹ Tu se može uvidjeti problem: ako se najapstraktnije objašnjava pomoću *drugog*, nije li tad to nešto apstraktnije od najapstraktnijeg? No to nije problem, jer definicija smisla (upućivanje na drugo) ne zahtijeva upućivanje na nešto općenitije; naprotiv, svaka definicija zahtijeva upravo *jednak opseg* definiensa i definienduma. No, kako svaki smisljeni govor mora upućivati na drugo, a to “drugo” ne može regredirati u beskonačnost objašnjavanja, to znači da *jezik u svojoj ukupnosti* – kao i bilo kakvo objašnjenje svijeta – *nema smisla*, tj. u ukupnosti je tautologija. (Svi elementi jezika su bića, takva koja upućuju na druga bića; jasno je da u *ukupnosti* bića – svijetu – više nema bića koja bi upućivala na *nešto drugo*, tj. na nešto izvan ukupnosti iliti svijeta.)

¹² Kako sam već spomenuo, svjestan sam Fregeova razlikovanja tog dvoga, ali se ovdje neću koncentrirati na to. Ovdje se “smisao” i “značenje” uzimaju u približno ili potpuno jednakom smislu (ili značenju).

noga *drugim*, a ne *istim*. Tautologija je za Wittgensteina bez značenja zato što *ponavlja isto* (Ibid.: 139), tj. ne ukazuje na drugo. Značenje je, dakle, u neku ruku *opis*. (Značenje mora reći *više*.) Definicija “biće je ono određeno, ograničeno” ili “biće je ono odvojeno od ostalog” itekako je *opis*. Ona govori *više*, jer ne postoji posvemašnje slaganje oko toga što je biće; “biće je ono što jest”, primjerice, *ne* govori ništa *više*. Osnovni načini na koje se jest – forma postojanja, ili opći opis bića – također su opis, jer upućuju na karakteristike bića koje se ne vide *već* iz toga što se ona nazivaju bićima ili što im se predi- cira da jesu. (Tako je uopće moguća filozofija kao najapstraktniji opis svijeta: kao davanje smisla onom najopćijem.) Baš *zato* nema “čistog bitka”, tj. zato ono najapstraktnije – biće uopće – *nije* bez *ikakve* konkretije; ne postoji čista apstrakcija, jer “apstraktno” i “konkretno” se primjenjuju samo na *biće*, koje je po definiciji ono *s obilježjima*, određeno, ograničeno; “čista apstrakcija” bi pak značila “ono apstrahirano od *svakog* obilježja”. (Obilježje bića uopće je *obilježje uopće*, a ne izostanak obilježja.) Iz tog razloga je takav – *karakterizirajući*, a ne apsolutno apstrahirajući – govor o onom najopćijem (“donja granica” svijeta) itekako *smislen*.

Tu dolazimo do onoga na što cjelokupna ontologija cilja, a što Wittgenstein želi pobiti: ontologija želi pridati *značenje* biću uopće; to znači *definirati* ga. Međutim, tu nastaje veliki problem, što odgovara Wittgensteinu koji taj cilj ontologije želi pobiti, ali ukida i *sâmo* ono što Wittgenstein želi omeđiti: smislen govor ili jezik. Problem je u sljedećem.

S jedne strane, definicija nečega mora biti *isto* što i to nešto (“dovoljno precizno” opisati nešto), a s druge strane ne smije biti *posve isto*, jer je u tom slučaju tautologija (ne smije “previše precizno” opisati nešto). Time se dolazi do toga da su *svi* stavovi – ukoliko su krajnje precizni, tj. ukoliko ispunjavaju svoju svrhu – besmisleni: jer oni su tautologije. Ne samo da su “stavovi logike tautologije” (Ibid.: 155) nego su *svi stavovi tautologije*. Svaki govor o svijetu, ako uopće ima smisla, u tom slučaju je tautologija.¹³ *Ako išta ima smisao, ono nema smisao*. (Tu konvergiraju – u logici toliko strogo odvajani – *istina* i *smisao*: svaka istina je već tautologija, dakle savršeni smisao, dakle besmisao.)

Sasvim je korektno i smisleno, stoga, kad filozofi pokušavaju biće i/ili svijet (“gornju” i/ili “donju” granicu svijeta) opisati *nečim drugim* (npr. Schopenhauer kao volju). Ako su u krivu, to nije zato što su njihovi stavovi *besmisleni*, već zato što su *nedovoljno precizni*: zato što nisu apstraktni u dovoljnoj mjeri da reprezentiraju apstraktnost samog bića.

¹³ To nas upućuje na to da je *jezik* – dakle upravo ono na što Wittgenstein i iz njega izvedena filozofija stavlja naglasak, a skida naglasak s bića – tautologija. Baš zato se *može* vratiti biću, “donjoj granici svijeta”: o biću se *može* govoriti ako se *uopće* može govoriti, baš zato što je *svaki* govor, u gore razjašnjenom smislu, besmislen.

No, ako se izbjeglo Scilu, ne znači da se treba nasukati na Haribdu: ne smije se biti ni previše precizan, pa naprosto reći “biće je ono što jest”, jer je to tautologija. Valja naći neku konkrekciju koja može dovoljno apstraktno zastupati apstrakciju (to je, primjerice, “ograničenost”, “konačnost”, “odvojenost”, “određenost”, “obilježnost” uopće kao zastupnik “bića uopće”).

Naravno, svaki opis ostaje jeziku *unutrašnji*; kad jednom opiše, jednači opis s opisanim (što je jedini smisao jezičnog opisivanja, tj. smisla) i time *obesmišljuje*, jer stvara tautologiju. Jezik je *sâm* velika besmislica. Jer, on u konačnici izražava *ili* same tautologije *ili* druge besmislice; ovo prvo izražava tad kad *opisuje* svijet, ovo potonje tad kad *ne opisuje* svijet. (Potonje besmislice, koje su ne-opis svijeta, rangiraju od “kontradikcija” do mašte ili laži.) Dakle, jezik se dijeli na svoj *svijeta-opisujući* dio, koji je skroz-naskroz tautologičan, jer već svojom istinitošću (*ako* je istinit) jest tautologija; i na svoj *svijeta-neopisujući* dio (gdje spada i pokušaj opisa svijeta koji *nije* istinit), koji, dakako, ne može imati smisao kao opis svijeta. Ne samo da nam stavovi koji opisuju svijet “ne govore ništa *više*” (Ibid.: 183) nego nam *uopće ništa ne govore*. (Sva bića koja su bila u svijetu, takva kakva jesu, i dalje ostaju netaknuta. Nije učinjeno ništa time što su jezično izražena.)

To znači da se jezikom trebamo, barem kad govorimo o najopćijim stvarima – napose kad *definiramo*, a većina “Tractatusa”, kao i *prirodne znanosti*, temelji se na definiranju; svaka definicija je pak tautologija, *ako* želi biti krajnje svrsishodna, tj. smisljena – koristiti tautološki ili se njime uopće ne koristiti.¹⁴ Zato tautologija *može i mora* biti dopuštena i kod najopćijih izjava, kao što je “svijet je sve što je slučaj” (Ibid.: 27). (Baš kao što se koristi i kod nečeg manje općenitog, npr. “stav je istinosna funkcija elementarnih stavova”, Ibid.: 101.) Razlog da se ontologija ukine ne može biti taj što je *preopćenita*; naime, definicije, koje su upravo ono problematično, postoje kod najkonkretnijih, *baš kao i kod najopćenitijih* bića. Ontologija se može ukinuti samo *ondje gdje je besmislena* – a njena besmislenost, kako je pokazano, *ne* proizlazi iz njene općenitosti – npr. ondje gdje je tautologična, kontradiktorna itd. (U tome je Wittgenstein potpuno u pravu, i čak daje nacrt rješenja.) “Ima predmeta” ima smisla reći dok god možemo definirati predmet; a definicija *apstraktnog* predmeta nije *ništa više tautologija* nego bilo koja definicija, tj. definicija bilo

¹⁴ Cijeli ovaj izvod, koji zvuči radikalno i nihilistički barem spram jezika, koristim slijedeći logiku “Tractatusa” i njegova zahtjeva za obesmišljavanjem općih stavova, *ali ne i* stavova prirodne znanosti. Samo želim pokazati da, ako *išta* ima smisla, i opći stavovi moraju moći imati smisao (ako smisao pravilno definiramo; ne tvrdim da *svaka* “metafizika” ima smisla i slažem se s Wittgensteinom u pogledu eliminacije besmislenih metafizičkih stavova). Razlika je jedino u tome da nisu *svi* oni besmisleni.

kojeg konkretnog predmeta. Utoliko su “pravilno sastavljeni” najopćiji stavovi savršeno smisleni, ako su ikakvi stavovi smisleni.

Postao je jasnim, dakle, razlog za odbacivanje Wittgensteinove tvrdnje da “posve uopćeni stavovi” za svoj predmet nemaju “određeni predmet” (naime, imaju za predmet upravo *određenost uopće*, što je isto što i “predmet uopće”) i da mu se kroz njih “ne pridaje ime” (Ibid.: 135). Ime, tj. smisljeno ime, pridato je svemu što može uputiti na drugo, bez obzira na razinu apstrakcije. *Odvedenost* apstrakcije (pitanje koristi li neki stav apstrahiranije ili manje apstrahirane predmete) nema nikakve veze sa smisljenošću stava. Ovdje je pokazana problematičnost definicije uopće, a ne samo onih definicija koje se odnose na najuopćenije pojmove i stavove; definicija se, pak, jednako primjenjuje na sav dijapazon apstrakcija. Ako je definicija besmislena, ona je besmislena kod *svih* pojmova, a ne samo kod onih najapstraktnijih; ako pak problema s definicijom nema, onda je nema ni s definicijom najapstraktnijih pojmova, dok god je ona upravo *definicija* (ili dok god ona ima smisla, a ima smisla dok god upućuje na drugo).

U jednom važnom smislu, *sva* pitanja su besmislena. To se moglo uvidjeti iz ovdašnje rasprave, gdje se pojam savršenog smisla poklapa s tautologijom, pa tako *nikakvi* stavovi ne bi trebali biti mogući *ako* ni oni najopćiji nisu mogući (ako pak dozvolimo smisljenost koja ispada izvan pojma “savršenog smisla”, tj. tautologije, tad su mogući i najopćiji stavovi *koji ukazuju na nešto*, baš onako kako su mogući stavovi npr. prirodne znanosti); to se također moglo uvidjeti iz samog Wittgensteinovog “Tractatusa”, gdje se ona pitanja koja bi pružila pravi odgovor (ontologijska) ne postavljaju, a ona koja se mogu postaviti (znanstvena) ni na što ne odgovaraju. Ako se Wittgenstein smije baviti takvim besmislenim pitanjima¹⁵ – ako on smije iznijeti opću formu svijeta, naravno u formi uopćenih stavova – zašto se njima ne bi mogli baviti i drugi? Ako se, pak, konzekventno Wittgensteinu, nikad nije ni trebalo baviti takvim pitanjima, općom formom svijeta, tad se nikad nije ni trebalo poći dalje od Parmenidova “bitak jest”; jer već ondje imamo omeđen svijet, unutar kojeg ostaju samo posebna bića, kojima se bavi “prirodna znanost”. Dakle, u tom slučaju ni “Tractatus” nije bio potreban. (Ispostavlja se da se Wittgenstein ne bavi ničim drugačijim od ostalih filozofa: opisivanjem svijeta u najopćijim crtama. I, kao i svi drugi filozofi, smatra da je najpreciznije izrazio te crte; upravo *zato* smatra da se nakon njega dalje ne treba istraživati.) No, ako se išta još može reći – ako još može biti ontologije – onda je to, i dalje, sve preciznije izražavanje osnovnih crta svijeta. Također, bez općih stavova ne bi se mogla izraziti ni neodgovorivost na pitanje “zašto bitak?”; a ona je ipak izraziva: izražava je

¹⁵ Budući da je “Tractatus” niz “besmislenih” ili – radije bih rekao – *graničnih* stavova, po samom Wittgensteinu.

i Wittgenstein, a izražavat će se – i to je druga zadaća teorijske filozofije – i u budućnosti. Ono što za ontologiju preostaje – ona omeđuje svijet, i tu je Wittgenstein u pravu – jest istraživanje “donje” i “gornje” granice svijeta.

Wittgenstein je uvidio (logičku ili ontologijsku, smisaonu ili bićevnu, svejedno je¹⁶) omeđenost svijeta. Nazreo je da se mogu postaviti (i, zapravo, izraziti) granice svijeta,¹⁷ a time i formula za “rješenje svih problema” (Ibid.: 25). Ostaje da se te granice utvrde, i u tome je daljnji zadatak ontologije. Dakle, rasprava o strukturi i granicama svijeta ostaje otvorena.

Na koncu destrukcije Wittgensteinova pojma smisla koji je ontologiju trebao učiniti besmislenom – određivanjem smisla kao onoga što ukazuje na drugo – neka je dana još kratka opaska o istoj temi, o smislu. Wittgenstein za ono što leži između jezika i bića, ono što bi trebalo zauzeti mjesto ontologije kao granica svijeta, smatra da se ne može *kazati*, nego samo *pokazati*. (Ono “Mistično” je izvan jezika.) Ali to – “ne moći kazati, nego samo pokazati” – sasvim je promašen izraz i upućuje na cijeli Wittgensteinov grijeh protiv ontologije (i to u korist mistifikacije). Naime, *srž* jezika je upravo *smisao* (mogućnost *pokazivanja*, ukazivanja na nešto drugo), pa ako istu funkciju ima i “puko” pokazivanje, tad ono također spada u jezik. Dakle, ako “pokazivanje” vrši istu funkciju kao i “kazivanje”, problem koji leži u razlici toga dvoga nestaje: pokazivanje i kazivanje su isto. Jedino je važno da kazivanje / pokazivanje *ima smisao*, tj. da ukazuje na nešto; nešto drugo od sebe. Nema razlike između “onoga što se može reći” i “onoga što se može *samo* pokazati”, kako misli Wittgenstein. Na taj način *oboje* spada u jezik, ako je jezik skup *smislenih* stavova. Svakom smislenom izrazu mora se prediciirati jezičnost (svaki smislen izraz spada u jezik). Sve što postoji može se zahvatiti i pretočiti u smislen izraz, zvali to jezikom ili ne – budući da se na sve što postoji može ukazati.

LITERATURA

Frege, Gottlob, *Osnove aritmetike i drugi spisi*, KruZak, Zagreb, 1995.

Hegel, G. W. F., *Nauka logike*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1987.

Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus logico-philosophicus*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.

¹⁶ Logika i ontologija moraju se poklapati ako je *smislen* govor o *postojećem*. Bez logike, taj govor ne bi bio smislen; bez ontologije, ne bi bio o *postojećem*.

¹⁷ Mora se reći i to da je Wittgensteinova metoda smisljena, nasuprot onom što sam tvrdi. Wittgensteinove “ljestve” moraju biti ispravne – jezikom “Tractatusa”, smisljene – inače se po njima ne može ni popeti. Uzalud je što ih on *kasnije*, dakle naknadno, odbacuje. Ako one dovode do cilja, *a priori* su smisljene. (Wittgenstein bi svoj “Tractatus” htio odbaciti tek *a posteriori*.)

Why Is Ontology Still Possible After Wittgenstein

ABSTRACT

Wittgenstein bases his effort to eliminate theoretical philosophy, especially ontology, in his assertion about the meaninglessness of its propositions and notions – the most general ones. This work demonstrates, via defining “meaning” as “that which points to something else”, that the most general notions and propositions can be meaningful. The meaninglessness of philosophical propositions does not stem from their mere generality, but rather from them being potentially tautological. In that case, if philosophical propositions can be deemed meaningless, then the same must apply to the propositions considered meaningful by Wittgenstein: the ones of natural science.

Key words: meaning, formal notions, being, tautology, limits of the world, ontology